

**NSAMU WALUZINGU
LUA TATAETO:
VUADI Mũ NKUTU (Joseph)
1880 - 1974**

*Wasonama kwa
VITA VUADI (Emmanuel)
26 septembre 1967*

*Souvenir de Papa Koko VUADI
Ce document existe en deux exemplaires dont celui-ci
Signature – 23 septembre 1969
MENA Théo¹.*

**NSAMU WA LUZINGU LUA TAT'ETO
VUADI JOSEPH**

Wasonama kua VITA VUADI Emmanuel

¹ Commentaire manuscrit et signé par MENA LEMA Théophile.

MU NSAMU WAU WA LUZINGU LUA TATA, SI MUATANGUA

	LUKAYA LUA
1. NGUTUK'ANDI	5
2. TUKU DIANDATUKUNU ANDI MU KIMBABU KU MPALABALA	6 - 8
3. NDATUKUNU ANDI MU KIMBABU KU MPALABALA	9 - 10
4. NDANDANI AYA BATUKA MU NENKULA KIMPIOKA YE TULENTE MASAMPU BABAKA TATA MUNA KIMBABU	11 - 13
5. KILEKE KIANDI KU MPALABALA NATE YE KAKALA NKUBU A SALA	14 - 16
6. LUTANUNU LUANDI	17
7. LUTAMBUDULU LUANDI KUA DIBUNDU YE LUVUANGU LUANDI	18
8. NKUEDOLO ANDI	19
9. LUTONONO LUANDI LUASALU KIA NZAMBI	20 - 21
10. NGUTUK'A BANA BANDI YE NGIELOLO ANDI	22 - 25
11. NDANDANI A MIOYO MITUKIDI MU YANDI	26 - 27
12. NDANDANI ANZIETOLO ZANDI KU NTIMANSI	28

LUZAYISU

MU NSONOKONO ANSAMU WAU WALUZINGU LUA TATA, NGINDU ZA NSONIKI KE ZINA MU KUNA KUNDA VA KATI KUA YANA BENA MO YE WANA YE ATEKOLO YE MBANDU ZILANDA KO, KANSI MU NTANGU YAYI YANTEMU, DINA DIAMBOTE VO NSAMU WA MUNTU ONDU ZINGIDI BONSO UNA ZINGILANGA TATA, UFUETE SONAMA MPASI VO WAKUDIKILA NDUENGA ZA YANA BALENDA TANGA, MU SUNGULA BANA, BATEKOLO YE MBANDU YINA YITUKIDI MU YANDI.

MBANDU ZAZONSONO SI BATANGA MAMENGI MAMBOTE MENA MU NSAMU WAU MPASI VO BALENDA ZINGA MU KIKEKETE, MVIBUDULU YE KUKIKEBA WONSO UNA ZINGILANGA TATA UNA YE KIESE MU MONA MBANDU YA ZAMVIMBA TUKA MU BANA BANDI, NKUTU MBANDU ZANKAKA SI ZALANDA YE SI KAMONA ZO, KADI DIASONAMA MUNA NSIKU KUMI DIA MOSE VO : « ZITISA S'AKU YE NGUDI AKU VO ZOLELE ZINGA BILUMBU BIABINGI VA NZA » INGA, TATA I SE KUA ZIMBANDU ZAZONSONO ZITUKIDI MUNA YANDI, MBANDU ZOZO ZIFUETE KUNZOLA YE KU NZITISA.

LE 26 SEPTEMBRE 1967.

VITA VUADI EMMANUEL

1. NGUTUK'ANDI

Tata wawutuka muna vata diena nkumbu a NTIMANSI mu territoire ya THYSVILLE. Mvu una kawutuka ke utomene zayakana ko, kansi ulenda tezekesua mu 1880, kadi vana yandi kakuela muna mvu a 1899, yandi wakala mu kintueniakia mvu 20.

Nkumbu andi kawutukila i NSIKULUA.

Se diandi nkumbu andi MINA NKANDI ye Ngudi andi nkumbu andi MAKINU.

Se diafua muna ntangu Tata wakala wanduelo beni, kansi wakala ye ntona mu zaya ntangu yi kafua. Yandi wafuila mu sumbula (*accident*)²kia tiya tuamputu tuasikuanga mu diambu dialufua lua nzitu andi. Muna ntangu kazola sik'otiya, yandi wavia muna tiya toto ye wafua vioka fintangu kaka. Tata wamona muna kileke kiandi vana kiakala vo s'andi se kafua.

Ngudi andi yafua kunima lufua luas'andi. Yandi wafuila mu yela kua nitu tanda. Dibanzuluanga vo yela koko kuatanda kuatuka mu ngindu za lufua lua yakala diandi.

Tata wawutuka ngudi mosi ye se dimosi ye muana wankaka wankento nkumbu andi YIMBUA. Busi kiandi kiokio kiakala nkuluntu kua yandi muna ngutuka.

Yandi wakala mpe ye zimpangi zibatukana mu kise kaka, kadi Tat'andi wakala ye bakento babingi. Vana kati kuazimpangi zandi zakise kimosi, yandi wasimbinina kaka nkumbu ya NZINGA, bakala – MIANZA, nkento ye DIMBU, nkento mpe. Kansi DIMBUkasala kunzaya kuntuala nkatukulu andi ku Ntimansi ko, kadi yandi wasala mu vumu kiangudi andi.

Tusimba diadi vo vana katikua mpangi zandi zozo zitatu zakise kimosi, MIANZA, nkento, i yandi wawuta MVUNDU (LEMA Joseph) wakuela VUADI Annette. Iyandi mpe wavua ngundi ankazi, nkumbu andi MADIAVULA MATUNTA, bawutuka ye ngundi andi, wabaka Tata muna kimbabu mu kuenda yandi kuna Mpalabala wonso un'onsamu ulanda.

Vana S'andi ye Ngudi andi bamana fua, Tata katomene zaya kokua nani kasala, kansi zeye vo wakebuanga kua nkuluntu andi wankento YIMBUA. Iyandi wanyobedesanga ye kunlunda mu mamonsono makileke kiandi. Mudiodio, tuka lufua lua Se ye Ngudi andi nate ye ndatukunu andi ku Mpalabala, yandi kasala mona mpasi za kinsona nkutu ko, kadi nkuluntu andi wanlundanga bonso ngudi andi kibeni, mpeleko yandi wakala mpe muana kaka, kansi wavioka yandi nkubu.

Tata wasakananga ye baleke bandi ba Se dimosi kondua kua diambu dimosi dialubangamu. Nkuluntu andi YIMBUA wakala nkengi andi mu mamonsono.

² En français dans le texte ; accident ou danger, péril.

2. TUKU DIA NDATUKUNU ANDI MU KIMBABU KU MPALABALA

Muna ntangu yina, bantu bazunga biampila mu mpila bayendanga kuna MBOMA mu munkita. Bau banatanga nkuezo, nkandi, zimpungi ye basobekesanga bio kua mindele mia mputulukesu mu minlele, malavu ye bilekua biampila mu mpila biambote.

Muna zunga kiokio kia NTIMANSI mpe muakala ye kabu diayendanga kuna MBOMA mu munkita. Muna kabu diodio muakala MUANA NGONDA, muisi KINSUKA, inkuluntu a kabu ye MADIUVULA MATUNTA, muisi NTIMANSI, ikilandi kiandi. Paul MPEMBELE (i se dia Marie TABU) mpe wayendanga yau.

Muna kuenda ye vutuka kuna MBOMA, bau baviokelanga kuna MBALABALA kubaluakilanga muna nzo a NENKULA KIMPIOKA (yevo LUSALA LUMINGU).

Ikuna nzo abakala diodio batambudiluanga mu ndilu, mu nduinu ye mu ndekolo bonso buakalanga fumu ntangu yina.

NENKULA KIMPIOKA i yandi mpe wayendanga yau nzila mosi nate ye kuna MBOMA, kadi iyandi wazaya kimputulukezo kiantangu yina. I yandi wavovanangaye minsumbi miamindele mu mputulukezo ye bangulanga kua ani'andi muna nding'ansi. Iyandi mpe watambulanga minlele, malavu ye biampila mumpila biafutuanga kua minkiti mu diambu dia munkit'au ye yandi wakaisanga kua muntu-muntu wonso tezo kialekua biandi, ye wavutukanga yau nate ye ku MPALABALA ku balekanga fuku dina ye londoka munsuika walumbu kialanda ku nsi au.

Muna fuku dina, bakalanga ye fu kia nua malavu matukanga yau kuna MBOMA, bayangalalanga ye kina bonso bubazolele ye nsuka-nsuka, koko diantete, banangunanga mintete miao muntu yo wandi ye londokanga kuau.

NENKULA KIMPIOKA wasiamanana beni mu tambula zinzenza ku nzo andi ye kuenda yau mukubavovela kimputulukezo kua mindele mia Mboma ye vana bamene ta Mboma bavutukanga ku Mpalabala ye wanuanga malavu mazinzenza bonso bukazolele. I ndandu yoyo kabakanga mu salu kiokio.

Lumbu kimosi vana bamana vutuka tuka ku MBOMA, baluaka ku MPALABALA mu nzo a NENKULA KIMPIOKA wonso diakadilanga ntangu zazonsono.

Vana baluaka, badia bayangalala mu nua malavu mangolo ma banata ku MBOMA. Fuku dina basala salu kia nua ye kina mpe. Muna ntangu banuanga, MUANA NGONDA,

nkuluntu akabu watona mona tulu ye waleka.

Vana kaleka, wonso ukalanga madieya yevo matsiobolo ma wantu bena nuanga malavu, umosi va kati diaminkiti wanaguna sangala kiakala malavu waningisa kio ye wasikimisa MUANA NGONDA ku tulu ye wavova kua yandi : « Ngeye MUANA NGONDA wau olele kaka, malavu se me mana ».

MUANA NGONDA wavutula kua yandi vo : « KANSI WEYI ? MALAVU YEVO MAMANISI KUANDI NGA NKI A MAMBU ? YEVO NKUTU MAMBU, MADIUVULA MATUNTA OTA MO, NGA MONO NTA MO ? » Ye watatamana tulu tuandi.

Tufuete simba diadi vo mu mvutu yoyo i muatuka ngizulu a Tata ku MPALABALA mu kimbabu.

KENKULA KIMPIOKA wakala i mbabi waunene mu ntangu yina. Vana kawa mvutu yavana MUANA NGONDA kua ni'andi, kasala vova diambu dimosi ko, wadingalala kuandi, kansu kiongo, walunda dio mu ntima, kadi wazaya vo si kadia nkanu kua MUANA NGONDA yevo MADIUVULA MATANTU mu mvutu yoyo kawa.

NENKULA KIMPIOKA wakala i mbabi waunene mu ntangu yina. Vana kawa mvutu yavana MUANA NGONDA kua ni'andi, kasala vova diambu dimosi ko, wadingalala kuandi, kansi kiongo, walunda dio muntima, kadi wazaya vo si kadia nkanu kua MUANA NGONDA yevo MADIAVULA MATUNTA mu mvutu yoyo kawa.

Bamanisa nua ye yangalala ye kina, muna nsiuka-nsiuka - koko diantete, babonga mintete miao ye alondoka mu kuenda kuna nsi au.

Kûna MUANA NGONDA wayenda fua.

Bilumbu biabingi biavioka, zingonda zavioka, kabu diodio dia minkiti ke diayendanga diaka ku MBOMA ko.

NENKULA KIMPIOKA wakafalala beni mu diodio kadi yandi mpe imomo kadilanga. Wabanza mambu mamengi, kansi wavingila kaka.

Vana minkiti miomio miavutukila nzil'au ya MBOMA, kabu dialondoka diaka mu kuenda ku kita, ye wau, nkuluntu a kabu i MADIAVULA MATUNTA wavingana vana fulu kia MUANA NGONDA wafua.

Kansi mu kuma kilembolo zayakana, MADIAVULA MATUNTA ye kabu diandi bavioka kuna MBOMA kondua kua viokela ku MPALABALA kua NENKULA KIMPIOKA ye kuenda yau kuna MBOMA wonso diakadilanga vana kintete ye MUANA NGONDA.

Bantu bamona kabu diodio vana diavioka, bayiza zaisa nsamu wowo kua NENKULA KIMPIOKA. Banzaisa vo minkiti miaviokele kuna MBOMA ye va ntandu a MPOZO (BOUSIN dia ntangu yayi) i basaukidi.

Vana KIMPIOKA NENKULA kawa nsamu wowo wateza vo ntangu mukubabaka yafuana. Mu diodio wakulumuka kuna MPOZO ANTANDU (kuna BOUSIN wau) mu kubavingidila kuna tuka ku MBOMA.

Vana MADIAVULA MATUNTA ye kabu diandi bamanisa ta munkit'au, basimba nzila mu vutuka ku nsi au.

Vana bakulumukanga miongo mu luaka ku simu dia MPOZO ANTANDU (BOUSIN) yandi wabamona ntama kuanda ye wabasuaminina mu kubavingila basauka.

Vana bamana sauka Mpozo, NENKULA KIMPIOKA wayiza kubakikila ye bonso vo wayitukua mu kubamona diaka, wavova kua bau : Kiambote ! - Minkiti miavutula : Kiambote.

Vana katadisa kua MADIAVULA MATUNTA, wanyuvula : Nga ke ngeye ko MADIAVULA MATUNTA ? Yandi wavutula : Yinga, i mono kuandi yuyu.

NEKULA KIMPIOKA vo : Ngeye kuandi tuakala ye MUANA NGONDA ? MADIAVULA MATUNTA vo :Inga, i mono.

NENKULA KIMPIOKA vo : E MUANA NGONDA kue kena ? MADIAVULA MATUNTA wavutula : MUANA NGONDA wafua.

NENKULA KIMPIOKA wayitukua mungolo ye wavova : Wafua ! Nga ngeye zeye kuaku mana mavova MUANA NGONDA vana tuakala muna nzo ame mu ntangu tuanuanga malavu ?

MADIAVULA MATUNTA wavutula vo : Kizeyi ko.

NENKULA KIMPIOKA vo :MUANA NGONDA wavova muna ntangukazayisua nsamu a malavu vo : Vo mambu metuka muna malavu ngeye MATUNTA ota mo, ke yandi ko, nga zaidi wo kuaku ?

MADIAVULA MATUNTA vo : Inga yawa wo.

NENKULA KIMPIOKA vana kawa mvutu yoyo watelama kua MADIAVULA MATUNTA ye wavova kua yandi : Ebila vele, ngeye MATUNTA luaviokele kuna MBOMA kondua kua luakila ku nzo ame wonso dikadilanga ?

MADIAVULA MATUNTA kasala baka mvutu yasikila mu vana kua NENKULA KIMPIOKA ko ; mu diodio NENKULA

watelama mu ngolo beni kua MADIAVULA MATUNTA. Ye bakala yandi bakala bonso makesa kua MADIAVULA MATUNTA mu kumpamisa mu mambu mayingi.

Nzonga wayiza kala ngolo va kati.

Vana tuzeye vo mpese kalendi funda nkanu kalunga wo vana kati kua zinsusu ko, wana MADIAVULA MATUNTA wabedusua kua awonsono bakota muna nsamu wowo, ye wazengolua wantu 4 kua besi-MPALABALA mu vana kua NENKULA KIMPIOKA mu manisa nsamu wowo.

Vana nzengolo yoyo yavanua, MADIAVULA MATUNTA walomba kua besi-MPALABALA bambika kavutuka kuna vata mu kuenda tomba o wantu yana kazengolua.

Bawawana una bawawanena, MADIAVULA MATUNTA wabikua ye kabu diandi ye lumbu kiabulasana mu kuiza fil'owantu kiasikudukusua.

3. NDATUKUNU A TATA MU KIMBABU KU MPALABALA

Mu ntangu yoyo Tata wakala kuandi kuna vata diandi ku NTIMANSI ntuadi ye baleke yandi ye kazaya diambu nkutu mu nsamu wowo wabua ku MPALABALA ko.

Mu lumbu biobio mpe nkuluntu andi wankento YIMBUA wankebanga, wafidusua kindezi kua Tat'ankento wakala zina dia NTENDA ku vata dia BOTONGO. Nanga nzila yoyo yamoneka mu vengomona busi kiandi mpasi kalembua zaya ndatunu a nleke andi ku nsi yankaka, kansi ke ditomene zayakana ko vo iwowo.

Tata kazayanga MADIIVULA MATUNTA ko, kadi kebakalanga belo kimosi ko. Kansi ditomene zayakanavo MADIIVULA MATUNTA i mpangi kibeni kua nkento wankaka wa Se dia Tata, ondu wawuta MIANZA (busi kia Tata mu kise) i ngudi kibeni ya MVUNDU (LEMA Joseph) wayisa kuela VUADI Annette muatuka MENA Théophile ye bankaka. MADIIVULA MATUNTA i ngudi ankazi kibeni kua MVUNDU (LEMA Joseph).

MADIIVULA MATUNTA wakonda Tata ntuadi ye ntaudi zankaka zavata. Wabamokesa minsamu mia MBOMA, wavova kua bau vo MBOMA insi yantoko beni, bantu bampembe bene kuna bevuatanga bima ku nsi atambi (nsampatu) ye bana nsuki zanda, zampembe ye bonso bobo... ndinga yampila nkaka bevovanga.

Wa bazaisa vo ndonso ndosoozolele mona mambu momo mu mandi meso kibeni, lenda kuenda yau vana bekuanda ta eMboma diaka.

Vana Tata kawa minsamu miampila yoyo miantoko, wabakama kua nsatu yakuenda mona makawilu, mu mandi meso kibeni, kadi mu ntangu yina muna zunga yoyo ke muamoneka mundelenkutu ko. Diodio diakala dianzenza beni mu wayemu mona. Mu diodio wabazaikisa vo yandi si kazola kuenda yau nzila mosi nate ye kuna Mboma ye vutuka yau vana kavuidi mona mana makawilu.

Vana lumbu kialondoka kiafuana, Tata wakota mu buka kiaminkiti. Bantu batatu mpebalondoka yau. Dizayakane vo bantu bobo batatu mpe babakua mu nsamu wowo. Nkumbu zau i: MUDZUE, bakala (yandi i muisi balari), KUNDENGA, bakala ye NKEMBI, nkento. Bantu bobo ye muan'ankento bavioka beni Tata mu nkubu. Umosi mu bau, MUDZUE, wakala nkutu ye zindevo zandi. Tata wakala ye nkubu tulenda tezekesa mu mvu 12.

Muna nzila bayendanga kua kondua kua diambu dimosi dialubangamu. Tata kanatusua zitu ko. Wavanua kaka finkutu fianduelo muna fiavu muatuluanga enkuta yanzila. Ka kuamusuankutuko ye watoma kebuanga mu nzila kua ya bayendanga yandi wonso una ukebeluanga muana muna nzietolo.

Muna nzila, babulasana ye mundele, wankento, wakala ye fimuana fianduelo. Wamona dio diangitukulu beni, kadi yi nkumbu yantete kamona mundele. Nanga wakala madami ma mundele wamisioni.

Baleka mafuku mamingi fiama mu nzila ye baluaka kuna ndambu za MPALABALA. Vana baluaka vana fulu kibikuanga vo TALA-MBANZAifulu kiavatilanga muntu mosi nkumbu andi NTUBI KILENDELE, Tata wamona vo kabu diatona kayana mu ndambu zole : ndambu yankaka ntuadi ye NKEMBI, muan'ankento, yatatamana landa'nzila MPOZO antandu kundambu za SALAMPU mu tatamana nzila yikuendanga nate ye kuna MBOMA. Ndambu yankaka, i yakala Tata ye nzole ani'andi ankaka ye MADIIVULA MATUNTA ye minkiti miankaka yasadidila vana fulu kiokio vana kiau besi-MPALABALA babavingidilanga bonso bu diawawanena ye MADIIVULA MATUNTA.

Zinzenza vanabaluaka vana filu kiokio ntuadi ye Tata, bavuanda ku ntual'ayana bawana. Tata kazaya diambu dimosi nkutu mu nkutakani yoyo ko.

Fintangu-ntangu fiavioka, Tata wamona MADIIVULA MATUNTA watona vova kua besi-MPALABALA mu mpila yikalembua toma visa, kadi kileke kingi, kansi wavisa vana MADIIVULA MATUNTA kasonga Tata muna sinsu kianua

ye kiameso kua besi-MPALABALA, ye kiamakilu wayiza bumbua kua muisi MPALABALA mosi, nkumbu andi TULENTE MASAMPU ye yandi wasala tula Tata vana mavembua mandi ye kondua kua vova diambu diankaka, wasisa awonsono bakala vana fulu kiokio ye walondoka mu nsualu beni beni mu vutuka ku vata.

Tata vana mavembua ma TULENTE MASAMPU watona boka ye dila mpasi vo katulua ye bikua, kansi TULENTE MASAMPU wansimbidila mu ngolo beni vana vembua ye tatamana nzil'andi, kiufuta kiamvaika beni, nate kayiza vayika mu NKONZI (ku bakuang'onlangu) ye kondua kuatelama nkutu wayendanga kaka nate kabindula kuna va dia KITULENTE.

Vana kaluaka va vata, wayenda tudila Tata vana vavuendila nkento mosi nkumbu andi MALIA MANSONI, ye vana kasala vova kaka vo: « I MUAN'AKU OWU OSANSA », TULENTE MASAMPU wavila mu meso ma Tata.

Tata wabeba nitu beni beni mundila yayingi kadila muna nzila vana mavembua ma TULENTE MASAMPU ye wavuanda kaka vana kasala sisua.

Muna nkokela wamona voMUDZWE ye KUNDENGA aya basadidila vana fulu kibabulasanena ye esi-MPALABALA ba tomboka mpe ku vata ntuali ye esi Mpalabala. Tata kasala mona diaka Madiavula Matunta mu meso ko.

Vana NENKULA KIMPIOKA kaluaka muna nzo yandi wazaisa Tata vo tuka mu lumbu kiokio yandi wabaka ye bokudulua nkumbu ya VUADI³.

Tukumulumbu kiokio, Tata wakituka muana kibeni vana nzo a Nenkula Kimpioka kua MALIA MANSONI. Nkento wowo wakeba Tata wonso ngudi kekebelanga muana'andi kibeni. Mono makala mu mvu wa 1891.

Wakala vana vata ntuali ye MUDZWE ye KUNDENGA, kansi bau bole bobo bu bakala ye nkubu akimuntu ye ntona, bayiza sisa MPALABALA ku ntuala, kansi Tata watatamana ku MPALABALA nate ye lumbu biabi, bonso wuna nsamu ulanda.

³ Première occurrence du nom de VUADI, qui signifie

4. NDANDANI AYA BATUKA MU NENKULA KIMPIOKA YE TULENTE MASAMPU BABAKA TATA MUNA KIMBABU

Ku ntual'ankambulu a nsamu waluzingu lua Tata ku Mpalabala, si tuatanga ndandandani a yana batuka mu NENKULA KIMPIOKA ye TULENTE MASAMPU.

A. NENKULA KIMPIOKA (yevo LUSALA LUMINGU)

NENKULA KIMPIOKA wakala muisi KITULENTE yevo KIMAZEBO ye wakala bonso duki dia mfumu TULENTE DIADIA.

Muan'ankazi andi BINDA KIANSUNDI, nkento a KAPITA MOYO i wawuta :

- ✓ BIDINGA,
- ✓ Lina FOKO (nkento a Thomas BANGULA)
- ✓ ye LUSALA KIMPIOKA

Yandi NENKULA KIMPIOKA wakala ye bankento bole vana nduak'a Tata kuna MPALABALA. Bakento bobo i :

- 1) - Malia MANSONI
- 2) - ye Meli NANI VUNA.

Ku ntual'anduaka Tata ku MPALABALA NENKULA wateka kala ye nkento mosi i WUMBA, ukasumba ye wayiza kituka nkento andi kunima ye muyandi muawutuka :

- 1) - NTSIAMA BIAMA
- 2) - ye ZIPOLA MVOVI.

Mu NTSIAMA BIAMA muatuka :

- 1) - NSIKITI i se dia NTOMBOKO nkento a LUTETE NTUMBUDILA bauta :
 - ✓ Neli FUENE inkento a VUADI Jérôme Samuel (Anna)
 - ✓ ye NSIKITI Gilbert.
- 2) - NTOMBE Thomas
- 3) - TUBANZANA (inkento a VUNGA muan'a TULENTE MASAMPU)
- 4) - Neli WUTA nkento a Josua KAPITA wauta :
 - ✓ Axel VANGU,
 - ✓ Lakele MVOVI,
 - ✓ Philippe SUANGI, ye bonso bobo.

Mu ZIPOLA MVOVI muatuka :

- Boniface LELO.

Yo nkento andi MALIA MANSONI bauta :

- 1) - Lina NKUMA
- 2) - ye Zoani NTONDO.

Mu Lina NKUMA muatuka :

- 1) - Meli MANZO i ngudi a:
 - ✓ Isaki NSIMBA,
 - ✓ Zoani NTONDO,
 - ✓ KINDIETI (bauta ye Thomas NTOMBE);
- 2) - MPAMBU Goliath, bakala dia NGUNGA muatuka :

- ✓ LUTETE,
- ✓ NKUMA,
- ✓ MANZO,
- ✓ KINDIETE,
- ✓ Hypolithe KITENGE

3) – MUZINGA + Hypolithe KITENGE, bauta ye bakala dia nluba.

Mu Joani NTONDO muatuka :

- 1) - LUSALA MBOMONGO
- 2) - SAVU

Yo nkento andi Meli NANI VUNA bauta Nely BUNDILUA, ngudi a MALANDA DIOKO vana KITADILA.

Tuzaya vo Malia MANSONI wangudi ansansi a Tata wakala ye busi kiandi kianleke nkumbu andi LUZEBETE KANDA, ingundi yawuta Sosana LUZOLO, nkento a MFUANI NGONDA.

Yoyo indandani a yana batuka mu NENKULA KIMPIOKA i ondu wabakana mambu ye MADIAVULA MATUNTA wasala yiya Tata.

NENKULA wafua mu 1896, si tuatanga nsamu a lufua luandi kunima⁴.

B. TULENTE MASAMPU

TULENTE MASAMPU wakala mvingididi wakimfumu kia TULENTE DIADIA. Bu kakala wantuenia, yandi wakala bonso kesa mu minsamu miakimbabu miampila yoyo miantangu yina.

Yandi wakalanga kimfidi-mfidi beni ye NENKULA KIMPIOKA mu minsamu miambakulu yevo nsumbulu abantu. I yandi wakala kesa muna lumbu Tata kayekolua kua mivi miandi MADIAVULA MATUNTA ye ani'andi kuna TALA MBANZA kua NENKULA KIMPIOKA ye besi-MPALABALA bakala vana fulu kiokio.

Yandi wakala ye nkento nkumbu andi MILAMI LÔ. Mu yandi muatuka bana baba:

1) - LUTETE NTUMBUDILA (NDONGOBA) nkento andi NTOMBOKO muan'a NSIKITI imuatuka:

- ✓ Neli FUENE nkento a VUADI Jérôme Samuel
- ✓ ye NSIKITI Gilbert.

2) - ISAKI MAKUMBU nkento andi Sosana NLANDU i muatuka :

- ✓ MILAMI LÔ nkento a Maurice NKISI
- ✓ SULI BANGULA I MFUMU NESINA
- ✓ Neli NZINGA
- ✓ Elisa

3) - VUNGA yakala dia TUBANZANA muan'a NTSIAMA BIAMA, muan'a NENKULA KIMPIOKA

4) - NSONI

5) - MALIA NDALA, nkento a Levi NGOMBE (Ne LONGO) bauta :

- ✓ MASAMPU

⁴ Complété en écriture manuscrite dans le texte.

6) - NELI FUENE, nkento a David KIMPIOKA, bauta :

- ✓ LUTETE KIANDU Barthélémy
- ✓ Lidia SAMUNA
- ✓ Lina NTANTU

7) - Meli TUTOMENUAMO bauta Thérèse DIONSO nkento a KIABILUA Benoît (se Axel BUENGO)

8) - NLEMBAMI wauta :

- ✓ Malia NLUANGU
- ✓ Thérèse MATONDO nkento a MATA Daniel
- ✓ MASAMPU
- ✓ LUTETE NTUMBUDILA

Tuzeye vo TULENTE MASAMPU wayiza yala KITULENTE kunim'a Mfumu TULENTE MABONDO wavingana TULENTE DIADIA.

TULENTE MASAMPU wafua mu mvu a 1936.

5. KILEKE KIA TATA KU MPALABALA NATE YE NKUBU ASALA

Wonso tutangidi ku ntuala nsamu wau, tuka lumbu kialuaka Tata kuna MPALABALA, yandi wayekolua kua Malia MANSONI wakituka bonso ngudi andi kibeni. Ke vena diambu dimosi nkutu ko dina kamona diambi muna nkento wowo dina difuete vovua mu Malia MANSONI ko. Busi kiandi mpe yandi Malia MANSONI nkumbu andi Luzebete KANDA, ngudi a Sosana LUZOLO, watoma kunyangalalanga beni beni. Mu diodio kakala ye ngindu zambi nkutu ko mu diambu dia nkadulu andi ku MPALABALA.

Kansi ntangua kua yavioka, Tata wafilua kindezi kuna vata dia KINOSO kuakuelela muan'ankazi a NENKULA KIMPIOKA, nkumbu andi Binda KANSUNDI yi nkento a KAPITA MOYO, se dia ILUIDI KIANGALA (TULENTE KIANGALA). Yandi wayenda mu kindezi kia BIDINGA vana kawutuka.

Muna ntangu yoyo kakala kindezi, Tata wamona mpasi beni kua nkento wowo Binda KANSUNDI mu bulua, kansi mu mambu ma madia kamona mpasi beni ko kadi badilanga va mosi ye bakala dia nkento wowo, i KAPITA MOYO. Yandi yakala wayangalalanga Tata beni.

Vana kamona vo mpasi zabulua kua nkento wowo Binda KANSUNDI zasakanga kaka, yandi watona baka ngindu zavutuka kuandi ku NTIMANSI, kansi weyi kafuete vanga mubaka nzila yoyo ?

Lumbu kimosi wabaka nzila yayendeluanga nate waluaka kuna, yandi mosi nate ye ku MFINDA MASUNDA. Kuna kawana buka kia minkiti, besi ndambu za NGOMBE kansi ke besi NTIMANSI kibeni ko, batuka ku MATADI mu ta munkita, ye bavuanda mu tezo kia midu mu diambu dia dia.

Vana kabawana badianga, yandi wayuvula kua bau vo bazeye vata dina nkumbu a NTIMANSI, ye vana bayuvasana una bakadila, umosi mu bau watambudila vo zeye dio, kansi bau ke beviokelanga mu nzil'a NTIMANSI ko, kadi vata diau dina ndambu ankaka.

Tata wabatatamena mpasi vo bannata nate ye kuna bekuenda, kansi minkiti bu miazaya mavangu ma esi-MPALABALA, kabatambudila dio nkutu ko. Kansi bu biamona vo Tata watatamana beni mu diodio, minkiti miomio miabaka Tata mu ngolo ye bavutuka ye yandi kuna Mpalabala ye bayenda yandi kuna KINOSO ku baluakilanga ntangu zazonsono vana nzo a Stephane NKANGA ye vana baluaka kuna bawana nkento a Stephane NKANGA, ye vana baluaka kuna bawana nkento a Stéphane NKANGA kaka, nkumbu andi Malia NTEBA, ye vana bansonga vo ntaudi yayi ututatamene vo tuenda yandi konso kuna tukuenda, kansi wau yeto tulembolo zola bakana mambu ye esi-MPALABALA idianu tuizi kumvutudila. Tata wakangudulua muna nzo nate ye bakala diandi Stephane NKANGA kaluaka mu nkokela.

Vana bakala kamana wa nsamu wowo, wasimba Tata vana nzo andi nate ye nsamu waluaka kua KAPITA MOYO vo o VUADI kuna nzo a Stephane NKANGA ikena, zaula kamene mo zaula kansi wau bayizi kumvutula.

Vana KAPITA MOYO kamona vo Stephane NKANGA kavika kuenda vutula Tata kuayandi ko, wafuema beni kua Stephane NKANGA ye bazonza beni nkutu mu nsamu wowo ye KAPITA MOYO wabaka Tata ye kumvutula kuna kua NENKULA KIMPIOKA kuna KITULENTE.

Kansi NENKULA KIMPIOKA wazola kaka vo Tata fuete kala kindezi kuna kua muan'andi ankazi Binda KANSUNDI, mu diodio wamvutula diaka kuna KINOSO vana nzo a KAPITA MOYO, ye mpasi zandi zabulua zasaka diaka beni nate ye Tata wabaka diaka ngindu zatina, kansi lelo ke mu vutuka ku NTIMANSI ko, kansi mu kuenda sala kuna Compani kawilu vo mindele miayizi timis'enzila idiatila masini.

Yandi kibeni Tata ye bankaka bamonanga zinzo zatenta zamindele miomio vana kena kuna vata ye tala kuna ndambu za MPONDANI.

Lumbu kialondoka bu kiafuana wasimba nzila mukuenda kuna MPONDANI ye mu diambu dia ndiat'akileke yafuki, yandi wayiza bakudulua kua wantu bayizanga ku manima, bakala kuendanga mpe kuna MPONDANI kuatimuang'enzila masini. Mu bantu bobo muakala LUSALA MBAMBI, NSIKU MUIINI, KINKELA KISALU. Bau bazaya vo Tata zolele zaula diaka, idianu bankonda benda yandi nzila mosi, ye vana bamanisa mana bayendela, bavutuka yandi nzila mosi mpe nate ye kuna vata. Vana bavutuka, bayenda yandi nate kua NENKULA KIMPIOKA. Vana yandi kamana wa nsamu wowo, wabakua ye wakangua moko yo malu ye mu sakanenua, waukua mpu ya nsala zansusu. Vana yandi kibeni NENKULA KIMPIOKA kayiza wana nsamu wowo, wakend'epapayi, watobola kio ye watula kulu kua Tata muna kû, wakala muna kû kiokio tezo kia lumbu tatu ye NENKULA wakatula kio ye wavova kua yandi vo : Lumbu diaka otonta zaula, nkisi a nkosi ukudia. Diodio diavovua kaka mukumpamisa mpasi kalembua tina diaka ye kasala kumvutula diaka kuna KINOSO ko, kadi wata ngana vo : « Kikuvutula diaka ku KINOSO ko, kadi nkani yankento yivitumunanga nkani ambakala, ngatu ko vo muizi tuka nzonza. »

Mu diodio Tata kavutuka diaka kuenda ku KINOSO mu kindezi ko, wavutuka diaka muna moko ma Malia MANSONI.

Tuka ntangu yoyo, Tata wayendanga fisidi nga muamonsono muayendanga NENKULA KIMPIOKA. Bayendanga yandi kuna NKUMBA kuakala yitu kiandi BUYI, ikuna kuasansukila NTSIAMA BIAMA ye ZIPOLA MVOVI, bayendanga mpe kuna KINZAU kuakalanga s'andi nkento MABENGI MPUKU ye bonso bobo.

Tata wakala muna ntangu yoyo tezo kiamvula 16 ye watona kala ye nsatu zakuenda sala kuna Compani, kuatimuanga nzila masini. Walomba luve lolo kua NENKULA KIMPIOKA, ye yandi watambudila dio, kansi wankamba kateka kuenda kumfila kuna KINZAU kua s'andi nkento MABENGI MPUKU.

Vana kamana kuenda kumfila kûna, NENKULA KIMPIOKA wanvan'enzila mu kuenda sala wonso kalombela dio.

Nzila yakala luakanga kutezo kia TOMBANGADIO muna ntangu yoyo. Tata wayenda sonama kûna TOMBANGADIO ye wasalanga kûna ntuali ye bankaka. Kansi mu diambu dia kintuenia kiandi, bavana kua Tata yinsalu-nsalu bia nkund'ani bonso kuenda bakanga ration⁵ ya bisadi biankaka ye sadisa mu diambu dia ndambulu a madia ma ani' andi bisadi. Wafutuluanga kuandi mu binsalu-nsalu biobio ntuali ye ani'andi ankaka bakala ye nkubu asalu biangolo bonso nata ma traverses⁶ me tentekua minlayi, bukumuna ntoto mu nzila yatunguanga ye bonso bobo. Nsadulu yantangu yina yakala tezo kia tumingu tole mu salu, ntangu vo yifuene bafutuanga ye vutukanga ku vata. Mfutu wakalanga ke mbongo ko, kansi minlele, malavu, ye lekua biankaka biantoko biampila mu mpila.

Bilekua biobio kafutuanga, vana kavutukidi kuna vata biayendanga kiamakilu muna nzo a NENKULA KIMPIOKA ye biakitukanga bonso vo bivuilu kua nzo. Momo makala mu mvu a 1896.

Muna ntangu yoyo LEMA MATUNDU wakala mu mfundu kua BULA-MATARI ku MATADI. Mundele wa BULA-MATARI wakamba kua yandi mu kuenda baka zingamba kuna MPALABALA ye vutuka ku MATADI ntuali ye zingamba zozo, ibosi nkanu andi ulenda zengua. Kansi yandi wayenda mvimba ye kavutuka diaka ku MATADI ko. Mu diodio mundele wafuema beni ye wafidisa masoda kuna vata mu kanga LEMA MATUNDU ye baka mpe zingamba zavua mfunu mpasi vo ziza yau nzila mosi.

Muna ntangu yoyo mpe Tata bu bavutukanga tuka mu kisalu ku Compani kuiza vunda ku vata, NENKULA KIMPIOKA wabakama yela ye wafua.

⁵ En français dans le texte

⁶ En français dans le texte

Ntangu yadiluang'emvumbi intangu yina mpe masoda baluaka kuna vata, ye bubalembana mona ye kanga LEMA MATUNDU wasila zingamba kua mundele a BULA-MATARI, batona kanga kikangi-kikangi wantu mu kubanata kua BULA-MATARI. Mu diodio wantu awonsono bamuangana ye batina wantu ye nzil'au ye babika divata ye mafua.

Tata ye ankaka bavu'omafua kebalendi tina ko, mu diodio vana masoda mabaluakila vana badilanga emvumbi, babakanga ye kuenda yau kuna MATADI bonso bualomba mundele a BULA-MATARI.

Mpeleko Mfumu NOSO wabavovela kua masoda mpasi vo babikua mu diambu dia bazik'emvumbi a Se diau, kansi masoda ke batambudila dio nkutu ko, kadi bamona wonga mu kuenda moko ye moko kuna MATADI bu bazaya vo mundele a BULA-MATARI wakala wa nganzi beni.

Mu diodio Tata ye bankaka bayenda kaka kuna MATADI, ye kebasala kala vana vaziamina NENKULA KIMPIOKA ko.

Vana wantu awonsono bamana tin'emasoda vana vata, ye muna nkangulu aki Tata mukuenda kukisalu kia BULA-MATARI ku MATADI, nvumbi yakangidulua yau mosi muna nzo, ye Mfumu NOSO muisi vata diankaka wazikisa yo.

Vana esi KITULENTE baton'ovutuka oku vata, diamoneka vo bafuete sekol'efulu kia divata, ye batona nata zinzo zau ntuari ye nzo ya Tata mpe wakala kaka kuna MATADI mu salu kia BULA-MATARI mu ntangu yoyo. Mu diodio una kavutuka tuka ku MATADI, wayiza wana vo nzo andi ke yasala diaka vana kasala yo sisa ko, yanatisuanga kua NTSHIAMA BIAMA kuna kuatungua vata diampa dia KITULENTE. Momo makala mu 1897.

6. LUTANUNU LUA TATA

Vana Tata kavutuka tuka ku MATADI mu salu kia BULA-MATARI, wavuanda kuandi ku vata ntuaadi ye baleke yandi : MAPUATA – NLANDU KILUKUDU – MOZASI MUNGA, ye bonso bobo.

Lumbu kimosi kia lumingu mu nsuka, Tata watoma vuata minlele miandi miantoko ye wayenda ku vula dia misioni mu taninua. Vana kaluaka kuna watelama kuntual’amuelo anzo a nlongi wakala kûna i Barnaba LUTETE muisi-MBANZA-NKAZI. Nlongi watelama ye wayuvula ndonso ozolele taninua. Tata wavutula kua yandi : Mono.

Nlongi wafinama kua yandi ye wanyuvula : « Nani ulongele vo fueete taninua ? ». Tata wavutula : « Kilongolo kuame kua muntu ko, mono kibeni ndondokele kuna vata mu kuiza taninua ».

Mu vingidila ntangu a sambu, Tata wasisa nlongi ye wayenda kuna KINOSO kuakala bakala dimosi nkumbu andi TSALI BLAKE mu diambu diamokasana yandi kuntual’angunga Nzambi.

Vana ngunga sambu yabula, besi-MPALABALA batuka mu yibelo yayo bayenda ku sambu. Tata mpe wakota mûna. Mu lumbu kiokio Tata watanunua.

Kansi mu ntangu a sambu, nlongi Barnaba LUTETE mu ntangu kalongelanga, wavova mamengi mu vekila Tata mu diambu diampila ntoko Tata kavuabila. Mu mpova zozo za nlongi, Tata watona kala ye keti-keti mu kuiza diaka mu sambu, ye mu ntangu yoyo mpe esi-KITULENTE badimbuduluanga beni vuvu mu Nsamu Wambote wa Nzambi.

Kansi yana bakala yandi wonso TSALI BLAKE ye bankaka bansiamisa mpasi vo kalembua kala ye ngindu za bika kuiza mu nzo a Nzambi, mu diodio Tata watatamana nzila yoyo nate ye yandi kibeni nlongi Barnaba LUTETE wayiza kala nkundi andi beni. Idianu vo muna ntangu kiakala vo nlongi wowo fueete vutuka kuna vata diandi dia MBANZA-NKAZI mu diambu diakimbevo kiakala yandi, Tata ye wankaka wakala ye nkumbu a NSADI i yau bayenda fila nlongi nate ye kuna vata dia MBANZA-NKAZI.

Muna ntuk’andi kufila nlongi, Tata wayenda sonama diaka kuna Compani ye wasalanga mu nzo a mundele, Monsieur⁷ DON, bonso boyi. Mundele wowo wakala ye maboyi matatu, kansi Tata bukakala ntama ye ntemo, watulua kuntuala ani andi.

⁷ En français dans le texte.

7. LUTAMBULU LUANDI KUA DIBUNDU YE LUVUANGU LUANDI

Tata wasalanga kuandi kua mundele wowo ye mu lumbu kia lumingu wayendanga ku sambu.

Lumingu lûna yandi wazaikusua vo una tambulua kua Dibundu mu kiantatu kilanda. Kansi aweyi si kasa mu lembua kondua ku kisalu mu lumbu kiokio ? Wayenda kuandi ku salu kiandi ye lumbu kina kiakala kiasukula minlele mia mundele. Wayenda sukula kuna MPONDANI, kansi wau kiakala vo fueete kuenda tambulua kua dibundu, wasukula mu nzaki-nzaki ye vana kamanisa wayanika mio ku muini ye wasisa mio kûna kondua kua nkengedi ye wayenda mu nsualu-nsualu ku vata, watambulua kua dibundu ye wavutuka ku MPONDANI vana fulu kikayanika minlele mia mundele ye wawana mio nadede, ke vayiwa umosi nkutu ko.

Ntangu kua yavioka tuka lutambudulu luandi kua dibundu, Tata wavuangua mu le 16 juillet 1898, ilumbu kialumingu. Lumbu kiokio kasala kua mundele ko, wavuangua mu nkumbu ya **Joseph**.

Landila luvuangu luandi, Tata wasala bilumbu biafiuma kaka kua mundele ye mu lumbu biobio watatamana landa nzila Nzambi ye wasonganga yo kua bantu babonsono bakalanga yandi. Ku nima, wayiza katuka mu salu kia mundele wowo ye wavutuka kuandi ku vata ye watatamana kinkuikizi kiandi, wayendanga mu sambu ntangu zazo ye walongelanga mpe.

Bakuluntu besi-KITULENTE bayangalala mu nkadulu ya Tata ye batona landa kifuani kiandi, bayendanga ku Nzo a Nzambi.

8. NKUEDOLO ANDI

Nkadulu ya Tata yakala yamfonga mu meso ma wantu awonsono, akuluntu ye ani andi matoko. Mu diodio mbuta mosi ya muisi-KITULENTE nkumbu andi NSAKALA MBUENGO wakala ye muan'andi ankazi ankento nkumbu andi DIONSO. Mbuta Muntu ndioyo watatamana vo DIONSO fuate kuelua kua Tata. Vana Tata kawa wowo, watambudila wo ye vana ntangu yafuana, wayuvudisa muan'ankento ye yandi mpe watambudila, ye zola kua kuaatona tuka muna ntangu yoyo.

Ke vavioka lumbu biabingi ko, mamonsono mekalanga mu nkuedolo makubama, disidi kaka i bunduswa. Kansi Tata Harvey wazaikisa Tata vo yandi una fidusua kilongi kuna BUETE. Mu diodio nsamu wa bundusua ye wafilua kilongi ku BUETE miyiza buabuana va kimosi. Bue dilenda kadila ? Tata Harvey wayiza zaisa Tata vo si babundusua mu Nzo a Nzambi kia lumingu ye londoka mu kuenda ku BUETE kiamonde.

Diodio diavangama. Babundusua kia lumingu ye kiamonde Tata wasisa nkento ye walondoka mu kuenda kuna BUETE kukafilua kilongi. Bayenda ye Solomoni NGANGA bonso nleke andi.

Vana kamanisa tezo kiangond'amvimba kuna BUETE, mu lutoono luangonda yankaka inlekolo ku vula dia MPALABALA ye konso nlongi fuate kuenda songa kua mfumu a dibundu salu kidadulu mu ngonda yimene.

Tata ye balongi biazunga biankaka bayenda ku MPALABALA mu diodio. Vana bamuangana,yandi wavutuka ku BUETE, lelo ntuadi ye nkento andi.

Momo makala mu mvu a 1899.

9. LUTONONO LUA SALU KIA NZAMBI KU VUNDA

Zingonda zavioka, Tata ye nlongi wankaka nkumbu andi Joani NKUTSI bakala ye ngindu zaluakisa Nsamu Wambote nate ye kuna MBANZA VUNDA.

Nkento andi wakalanga lumbu kua ku BUETE lumbu kua ku MPALABALA.

Lumbu kina Tata ye nlongi una wankaka balondoka mu kuenda kuna VUNDA DIA MONGO A TADI. Vana baluaka kûna, besi vata bakala ye ntima miabala mu wa Nsamu Wambote, ye mukubasakanena, baboka : « Oluiza ! Oluiza ! ». Bankaka bavutula : « Nga nki'ama ? Nki'ama ? ». Bankaka vo : « Nzambi ! Nzambi ! Oluiza ! ». Yoyo yakala insungi avata mavia.

Vana vau, bamona vo bazungidilua kua besi vata, bakento basala salu kiakubafinga ye kubasisikila elekua biampila mu mpila bonso nsengo, kana babakala basimba kia yeta Tata ye nlongi wowo wankaka, nkuba yangolo kibeni, nate fintama-ntama duki diavata nkumbu andi MAYINGILA waluaka vana fulu kiokio bayeteluanga, wa wavunikisa kubasima balembua oyeta ye tonta ku bavutula ku vata, kansi vana bantu batatamana ku ba yeta, bau batina wonga mu vutuka ku vata mu lembua luta mona zimpasi, mu diodio batatamana tina nate ye kuna fula dia vata, besi vata bavutuka, ye Tata ye nlongi wauna wankaka batatamana nzil'au mu vutuka ku BUETE.

Tuka vana ntangu yoyo, Tata ye nlongi miankaka batukanga ku BUETE ye bayendanga mu kamba Nsamu Wambote mu bizunga bonso LUANIKA, YOYO, NGANDA, LUANGU LUA VUNDA, NTALA ye bonso bobo, kansi kebaluakanga diaka ku VUNDA DIA MONGO A TADI ko.

Ntangu yayingi yavioka, Tata wakala kaka ye nsatu ntuali ye minlongi miankaka mu luakisa kaka Nsamu Wambote kuna LUANIKA. Batuka ku BUETE, ye lukanu lua tunga nzo ibafuete luakilanga. Tata ye nlongi wankaka nkumbu andi Stéphane NGIAMBU bayenda diaka kûna, ye baluakila vana fulu kina nkumbu KILUMBU. Kûna balekanga ye kuenda tunganga nzo kuna fula diavata. Bamona mpasi beni mu tunga nzo yoyo, kadi bakala bau bole kaka, minlongi miankaka mia sala kubalanda, ke miayenda ko. Dianzole nlongi wankaka wowo wakala yandi Stéphane NGIAMBU wakala nkuluntu beni, kalendi toma sala bonso muntu wantuenia ko. Mu diodio Tata waluta mona mpasi beni, kadi salu biabio fisidi, nga yandi wasala bio. Besi vata kabateza nkuktu mu kubavana lusadusu mu ntunguku a nzo yoyo ko, nkutu babakaninanga kaka. Vana nzo yazola manisa, minlongi miole miankaka, Joani NKUTSI ye James MPITU baluaka kuna mu kubanatina mungua, kadi bakala tezo kia ngonde zole, kedia dia kua mungua ko.

Vana besi vata bamona nzo se yimanisa, batomba nzila ina bafuete zomena minlongi miomio... Mu diodio bayenda kua muntu mosi wakala mulâtre⁸ wabika sala kuna Compani ye watunganga ku ndambu ya BANGU.

Besi vata banlomba mpasi keza vumisa minlongi ye kubatinisa mu vata diau, kadi wau kakala vo mulâtre, besi vata bamuenanga bonso vo mundele, mu diodio muntu wampila nkaka.

Yandi watambudila ye lumbu kina, wayiza kuna KILUMBU kualekanga minlongi ye wakala ye sikoti kiandi vana koko. Vana kamana yuvula minlongi kue batukidi, nkia salu bayiza sala kûna ye bau i banani, aki-Tata bansonga vo i bau i milongi mia misioni, ye vana kawa mpila yoyo, muntu ndondo wavutuka kuandi kuna fulu kiandi, kondua kua vanga diambu dimosi nkutu kua minlongi.

⁸ En français dans le texte

Vana esi-vata bamona vo kavanga diambu dimosi ko difuete tinisa wantu yoyo, balanda muntu ndiona kuna nzo andi ye kuna yandi wabakambisila vo : Vo bazolele vo minlongi miomio miatina, edi bafuete vanga i yoka nzo yoyo yibatungidi.

Besi-vata bamona vo i una ; ye muna fuku-fuku ansiuka, bayenda tula tiya, ye nzo yavia mvimba.Tata ye ani'andi kebazaya diambu dimosi nkutu mu mvilu a nzo ko.

Muna nsuka bamona besi-vata bayiza kua yau ye babazoma muna nzo yibalekanga kuna KILUMBU. Babakamba bakatuka mu nsualu ya lembua sisa lekua kimosi nkutu muna nzo ko. Mu diodio, Tata ye ani'andi bakubama mu nzaki beni ye balondoka mu viokela kuna nzo yibatunga, kansi mu ngitukulu beni bawana vo nzo yimeni vianga.

Kiamakilu balondoka mu kuenda zaisa nsamu wowo kua mundele wa missioni kuna MPALABALA Master BOONE wavingana va fulu kia Tata HARVEY wayenda ku Mputu mu vunda. Vana Master BOONE kawa nsamu wowo wanata wo kuna BOMA, kûna bankamba kenda teza nene ye la kua nzo ina ye kubazaisa.

Master BOONE ntuali ye Tata bayenda kuna VUNDA, ye vana balueka kûna wazaikisa kuna duki diavata vo nzo yoyo yamissioni yayokolo yifuete futua.

Duki waseva beni vana kawa nsamu ampila yoyo ye wavova vo esi nsi kebalendi futa nzo yoyo ko, kadi wantu batunga yo ke balomba nsua ko ye lekua ya nsi bazenga bonso nianga, minti, misinga, nga i biau ? Yau bakuna bio ? Ye kunima, duki wazaisa Master BOONE vo muntu wayokese nzo yoyo i ni'andi mundele ye mulâtre una wabokedesua ye vana kayiza, bamonana ye Master BOONE ye kebalenda wawana mu nsamu wowo ko, idianu Master BOONE wavutuka ku MPALABALA ye tutu kina mpe Tata HARVEY wavutuka tuka Mputu ye yandi wabaka nsamu wowo nate ye kuna MATADI kua commandant⁹.

Vana commandant kamana wow a, yandi kibeni watelama ye NSAKALA NSIMBA ye mapulusi mandi babaka nzil'a MONOLITHE, ye vana besi-vata bawa vo BULA-MATARI lueke, batinisa mulâtre una ye kasala moneka ko.

Vana commandant kaluaka kuna vata dina, mapulusi makuamisa besi-vata ntuali ye duki diau ; babulua beni nate kasindusulua vo besi-vata bafuete tungulula nzo yankaka ya misioni muna lumbu 8 (nana).

Ke vakala mpaka nkutu ko, kadi mambu makala wau mu moko ma BULA-MATARI. Nzo yankaka yayidukwa mu bilumbu biafiuma kaka. Kansi vana nzo ke yamene tungua ko, besi-LUANIKA bankaka baton'otanunua ye kuenda ku Nzo a Nzambi.

I mpasi zozo zamona Tata muna ntungulu a salu kia Nzambi kuna zunga kia LUANIKA kina nate ye wau. Momo makala va kati kua mimvu 1899 ye 1902.

⁹ En français dans le texte.

10. NGUTUKULU A BANA BANDI

Tata watatamana kaka salu kia Nzambi mu zunga kiokio. Tuka BUETE wayendanga ye minlongi miankaka mu longila Nsamu Wambote kuna LUANIKA, YOYO, NGANDA, KILELE, NTIANTETE, LUANGU Lua VUNDA, NTALA ye bonso bobo, tuka mu mvu a 1899 nate ye 1904.

Muna mvu wa 1900 wauta muan'andi wantete wayakala, i ALAMY John. Muana wowo wautuka ku MPALABALA mu kia 24 février 1900.

Muna mvu wa 1902, yandi wauta muan'andi wanzole, nkento, nkumbu andi KUANGU MILAMI. Yandi wautuka ku MPALABALA mpe mu ngond'a novembre.

Muna mvu 1904 wauta muan'andi wantatu, bakala nkumbu andi MAFUTA Jacques. Yandi wautuka ku MPALABALA kia 1er juin.

Tata HARVEY wafidisa Tata mu skulu kia MBANZA MANTEKE mu ngond'a mars mu mvu a 1904 mu toma longoka mambu ma Nzambi ye mukudikila nzailu andi mu toma sala salu kiandi. Mu ntangu yoyo balonguanga ye basalanga mpe kuau salu kianata Nsamu Wambote mu bizunga bibafidusuanga kua ntudisi mia dibundu miantangu yina.

Mu mvu wa 1908 wauta muan'andi wanya, nkento, nkumbu andi ZITANA Esther. Yandi wautuka mpe ku MPALABALA.

Ku nima ngutuk'a muana wowo wanya, Tata wamona mpasi beni mu diambu dia ngielolo ankento.

Mindele mia misioni miazola vo Tata fuete kaka kuenda kuna KIMPESE mu longoka diaka, kansi kafuete kuenda ye nkento ko, bu kakala ye mpasi zayela kuakala bonso kuansambukila. Mpeleko ku KIMPESE kakulendi kota muntu osisidi nkento andi ko, kansi Tata wakota kaka kadi diamoneka diasungama vo nkento andi kakala wavimpi mu kuenda yandi kûna ko.

Wakota ku KIMPESE mu janvier 1909, minlongi miao i Tata MOON ye Mfumu LEWIS.

Mu ntangu yoyo Tata ye bani'andi batunga bau kibeni ku KIMPESE zinzo zau zibafuete kala, kadi vula diakala diampa, zinzo nkatu. Mindele miatunga zinzo zau, kansi zau zasalua kua bantu babakama mu kisalu kiokio.

Tata wadianga ntuadi ye bani'andi bakala ye bankento bonso Timotie MASAMPU, Noa NSIKU, Joseph MABUAKA¹⁰ ye akento au.

Mu 1910 Tata wabika ndongolo andi ku KIMPESE kadi mindele miansola mu kuenda vingana Tata HALL kuna vula dia MPALABALA kadi se kakuenda ku Mputu mu vunda.

Mu mvu wowo, nlongi wakala ku NOKI, Stéphane NGIAMBU wavondua mu nkele. Mu diodio Tata wakala va fulu kia Tata HALL ku vula dia MPALABALA ye fuete kuenda salanga diaka vana fulu kia kondua nlongi kuna NOKI. Mu diodio wazietanga mu zunga ya MPALABALA ye zunga ya NOKI. Wamona mpasi beni mu diodio kansi wavibidila nate muna 1912 kia 24 décembre Tata HALL wavutuka tuka ku Mputu.

Tuka ntangu yoyo yandiwasalanga kintuadi ye Tata HALL ku vula.

¹⁰ Nom biffé à la main et remplacé avec BAKU. Commentaire : il s'agit de Nsiku et non Mabuaka.

Mu mvu wowo mpe muawutuka muan'andi wantanu, bakala, nkumbu andi William HALL.

Ku nima ampasi zazingi zakala mu nkento, wayiza fua kia le 6 janvier 1913.

Bu kasala ye bana ba tanu, mu bau umosi, wazimunina, walembua diata, ikuma kafuete zingila mu sola nsadisi wankaka ko. Mu diodio watonta tomba beni nzila mu solula nkento wankaka una ufuete tambudila zitu kiokio.

Yandi walukisua vo lenda solula nkento ku zunga kia MBANZA MANTEKE. Mu diodio wayenda kûna ye wasolula nkento ukamona wafuanana kua yandi ye watambudila zitu ka kuiza wani vana nzo abakala, nkento wowo i Mama LUFUMA LIE.

Vana mambu mamonsono makalanga mu nkuedolo mamana lungisua, yau babundusua kua Tata Nguankazi RICHARDS ku Nzo Nzambi a MBANZA MANTEKE mu kia 25 juillet 1913.

Mu kia 30 juillet 1913 bau balondoka ku MBANZA MANTEKE mu kuenda ku MPALABALA mu malu, ye baluaka kûna kia 1er août 1913, besi MPALABALA ntuari ye Tata HALL, i mundele basalanga yandi, batoma yangalala beni.

Tuka muna ntangu yoyo, Mama wayekamana salu kia wana aya kayiza wana vana nzo ayakala. Watoma ku bakeba wonso ngudi kekebelanga wana andi kibeni. Kimbangi kiokio kizayakane kua babonsono mu MPALABALA.

Mu kia 20 mai 1914 Tata ye Mama bauta muan'au wansambanu, i wantete, munkento anzole, nkento, nkumbu andi i ANNETTE. Mu lumbu kiokio kiawutuka muana ndondo, ikiokio mpe muana wantanu wasala, William HALL, ikadiata.

Mpaka zayiza kala vana kati kua Tata ye mundele andi akisalu, Tata HALL. Mundele wayelesua kua zimfumu zadibundu zantangu yina, mu diodio wavutulua mvimba kuna Mputu nate ye wau. Momo makala mu mvu wa 1916.

Tuka mu mvu wowo wa 1916, Tata kazola diaka sala salu kua Missioni ko, wayenda sonama kuna Compani ku MATADI nate mu mvu wa 1919 iwûna mpe bauta muan'au wa nsambuadi, i wanzole mu Mama wampa, bakala, nkumbu andi VUADI Jérôme Samuel. Wautuka kia 19 octobre 1919, kuna MATADI.

Mu mvu wowo wa 1919, missioni miatatanana Tata vo fuete vutuka kaka mu salu kia Nzambi. Mu diodio wakatua tambudila mu vutuka ye wafilua kuna KIMPESE kua Tata MOON kukakala nate mu mvu wa 1921.

Mu mvu wowo wa 1921 wafidusua kuna Ndemba tuka KIMPESE, mu kala nlongi kûna. Ikûna mpe kuautukila muan'au wa nana, wantatu mu Mama wampa, nkento, nkumbu andi MAKINU Louise, wautuka mu kia 20 mai 1922.

Ku ntuala mvutukulu andi mu salu kiakilongi, muan'andi wantanu, William HALL, wafua mu mvu a 1918.

Mpasi zazinene zakala yandi kuna NDEMBA, kadi yandi wasalanga kûna kondua futua, mu diodio wabaka ngindu zakatuka kûna mu mvu wowo kaka mu vutuka ku MPALABALA ku katona sala salu biayandi kibeni biamoko. Wakala mpe ye nsatu atunga nzo andi ku vata dia MPALABALA. Vana kaluaka ku MPALABALA, yandi watunga ndimba kuasaduluanga salu biamavia, ndimba wowo una nkumbu MASOKA, ikûna mpe kua wutukila muan'au wa vua, wanya ye Mama, bakala, nkumbu andi VITA Emmanuel, insoniki a nsamu wau. Yandi wautuka mu kia 13 octobre 1925 kuna MASOKA (ku ndimb'ampatila mavia).

Ku ntuala ngutuk'a muana wowo, Tata wayenda sonama diaka kuna Compani mu sala salu kia convoyeur¹¹ (garde-train)¹²kansi ndimb'andi ke wafua ko. Wasala mu Compani tuka 1924 nate ye 1928, imvu mpe wautuka bana bandi ba kumi ye kumi ye mosi, wantanu ye wansambanu mu Mama, bakento, izinsimba, nkumbu zau MAKANZU Marie ye NSIMBA Henriette. Bau bautuka mu kia le 9 mai 1928.

Ku ntual'angutuka zinsimba zozo, mu mvu wowo kaka wa 1928, Tata watatamenua diaka kua missioni mpasi vo kavutuka mu salu kiandi kia kilongi, i yandi watambudila, ye wafilua kuna Mission mia MATADI mu mvu wowo wa 1928.

Kansi bu kakala mu salu kiandi kuna Missioni mia MATADI, mu kia 25 décembre 1928 Tata wabakama yela mu kintulumukina, i yela kua tulu (maladie du sommeil)¹³. Watonta sadisua kuna Missioni mia MATADI, kansi yela ke kuamonekanga ko mu nzaki ye kuasakanga kaka.

Mu diodio diamoneka vo fueete kuenda kuna MPALABALA ku bayenda mu lutonono lua mvu a 1929. Kûna kakala lumbu biafiuma kaka ye wafilua ku MBANZA MANTEKE mu toma fimpua ye sadisua, kansi yela kekuamonekanga kaka tuku ko mu diodio wavutulua ku MPALABALA diaka mu mvu wowo kaka.

Kûna mpasi zayiza saka beni. Vana Tata MOON kayiza wa nsamu wowo kuna KIMPESE, wafidisaTimotie VINGADIO wakala nlongi ye mfelemi mu diambu diakuenda landa Tata ye nkento ye bana mu kubanata ku KIMPESE. Yandi wankamba vo wonso kaka una kumbuanina, yevo mpasi zavamfulu, fueete natua kaka ku KIMPESE, ye nkento ye wana. Diodio diakala. Tata, Mama ye bana bankaka bayenda nzila mosi ye Timotie VINGADIO ku KIMPESE.

Kuna KIMPESE, Tata MOON ye mindele miankaka balembana tomba ye solola mpasi zayela kua Tata, diakubamana vo fueete kuenda kuna SONA-BATA mu toma fimpua kua Docteur TUTTLE wakala kûna, kadi Docteur FREAS ku MBANZA MANTEKE wawanuka ku Mputu mu vunda mu ntangu yoyo.

Tata wayenda filua ku SONA-BATA kua Timotie VINGADIO ye kûna bu kafimpua kua Dr. TUTTLE, yela kuandi kuamoneka ye docteur diodio wakala ye yilongo yasadidila mu lusadisua lua Master BILL wasadisua mu yela koko mpe ntumbu10 (kumi) zasadidila, banvana i mosi vana fulu ye wavutulua ku KIMPESE ntuadi ye ntumbu 9 zasala.

Kansi mvutuka ya bana ba classe ku KIMPESE bu yafuana, diamoneka vo ke dilendakana ko mu lunda Tata vana vula dia KIMPESE, mu diambu diafulu kiafuana kiakondua. Mu diodio, wau kiakala vo Dr. FREAS i tutu kina mpe kavutuka ku MBANZA MANTEKE tuka ku Mputu, diakubama vo Tata fueete kuenda kala lukufi ye Dr. FREAS kuna MBANZA MANTEKE.

Tata MOON wakubika nzila yangiendolo a Tata ye nkento ye wana kuna MBANZA MANTEKE. Camion kia Missioni kiayenda kubafila kûna ntuadi ye Mama BONAR wasadisanga Mama muna nzila mu nata bana bafioti bakala yandi, i MAKANZU Marie ye NSIMBA Henriette.

Bu baluaka ku MBANZA MANTEKE, Tata watoma sadisua kua Dr. FREAS mu bakanga zintumbu zayiza yandi tuka ku NSONA MBATA ye wabakanga mpe ilongo yankaka.

Ntumbu 4 kaka kayibakila, lusuasuanu luatona moneka mu yandi. Mu diodio Tata FREAS wamona vo ke diakala diaka mfunu beni ko vo kakala kaka mu hôpital. Vana nsamu wowo wayenda kua Tata MOON, yandi wasumbila

¹¹ En français dans le texte.

¹² En français dans le texte.

¹³ En français dans le texte.

Tata nzo kuna vata dia KIVULUSA, kuna MBANZA MANTEKE, yafua 200 Frs. Mpasi vo Tata kakala ye nkento ye wana, nate ye vana kabeki mbote.

Zimpasi zazingi zampila mu mpila zakala mu ngielolo a Tata kuna MBANZA MANTEKE. Basukama kibeni kadi lekua biakala yau biamana mu mambu mampila mu mpila ye mpasi zilutidi i mfulua muan'au wa nana, i wantatu muna Mama, nkento, MAKINU Louise wafua mu mvu wa 1930 kuna MBANZA MANTEKE, kansi Mama wasikalala ye watula vuvu kiandi mu Mfumu Nzambi ye wombila Tata vo Nzambi si kasadisa mu baka diaka mavimpi.

Mamonsono mamoneka kuna MBANZA MANTEKE mu ngielolo a Tata ke malendi mana kambakana ko, ye mpe ke dina kuandi mfunu ko.

Muna 1934, diamoneka vo Tata waneki ye diazengoka vo lenda kuandi vutuka kuna MPALABALA. Mindele miamissioni ku NSONA MPANGU, bonso Tata GEIL, miasola Tata mu kuenda keba divula dia MPALABALA diasala kondua kua muntu.

Mu diodio Tata, Mama ye bana bawanuka yau bakubama mu katuka mvimba ku MANTEKE ye mu ngond'a août mu mvu wowo wa 1934 bavutuka ku MPALABALA.

Muna nduak'andi ku MPALABALA, Tata wakota kiamakilu mu salu kia vula kukakalanga ye bana bandi, ye mu mvu wa 1936, Nzambi wabakaila diaka ngutu ye bawuta bana bau bakumi ye zole ye kumi ye tatu, bansambuadi ye nana mu Mama, i yakala ye nkento (ansimba) nkumbu zau i MAKANZU Paul ye NSIMBA Hélène. Bau babutukila kuna nkati VULA.

Muna mvu wa 1937, Tata wavutukila diaka ngindu zandi zasala salu kiampata nsengo kiayandi kibeni. Wazibula ndimba una nkumbu a MATUMBI. Wasalanga kuandi kuna vula ye wayendanga mpe kuna ndimb'andi mu sala salu kiandi.

Muna mvu wa 1945 wakatuka kuna vula mu kuenda vuanda kuna vata dia KITULENTE ku katungisa nzo yambote, kansi wayenda salanga kuandi kuna VULA ye ntangu zankaka kuna ndimba, nate ye mu mvu wa 1953, nitu andi bu yatona beba mu diambu dia kimbuta, wabika mvimba salu kiandi kia vula ye tuka mu mvu wowo watatamena kaka salu kiandi kiampata-nsengo nate ye lumbu kiaki.

Tata wabaka « pension »¹⁴ mu salu kiandi kasadidi muna Missioni.

Muna ntangu yayi yina sonamanga nsamu wau, Tata una ye mvu 88 tuka ngutuk'andi.

Yandi wabuta bana 13 : babakala : 6 – bakento : 7.

Batatu mu bana bandi bafua : babakala : 2 – nkento : 1. Wantete wabakala, wantanu wabakala, wanana wankento, muna ndandani au awutuka.

Ntalu a miela miamionsono mitukidi mu Tata mina : 178, mu bau 3 bafua. Miela miomio miena bonso ebu :

- Bana	13
- Batekolo	63
- Ntekolola	101
- Ntekolo antekolola	1
Babo	178

¹⁴ En français dans le texte.

11. NDANDANI A MIELA MITUKIDI MU TATA

Ndandani	MBANDU YANTETE	MBANDU YANZOLE	MBANDU YANTATU	MBANDU YANYA
	Nkumbu a muana	Nkumbu za atekolo	Ntalu antekolola	Ntekolo antekolola
1.	ALAMY John (1900 – 1963)	- NDAYI Albertine	1	-
2.	KUANGU Milami (1902 -)	- MPEMBA Madeleine - VUADI Joseph - KIABILUA Dominique - KIABILUA Martin - KIABILUA Benoît - KIABILUA Marie-José - KIABILUA Florentine - KIABILUA Béatrice	- 8 10 9 7 5 2 -	- 1 - - - - -
3.	MAFUTA Jacques (1904 -)	- VITIKA Samuel - MAKANZU Frédéric - NSIMBA Christophe - LENGO Simon - ALAMY John - DIONSO Lesama	5 6 1 1 1 3	- - - - - -
4.	ZITANA Esther (1908 -)	- NKANGI Marcel - VUADI Joseph	15 7	- -
5.	HALL William (1912 – 1918)	-	-	-
6.	VUADI Annette (1914 -)	- MENA Théophile - LEMA Joseph - LEMA Joséphine - LEMA Anne - LEMA Médard - LEMA Raymond - AZELE Clémentine - LEMA Louise	3 4 - - - - 5 1	- - - - - - - -
7.	VUADI Jérôme Samuel (1919 -)	- VUADI Georges Joseph - LUFUMA Lié Suzanne - MIZILA Anne - MABIENGA Manuel Philibert - TONDA Esther - VUADI Jérôme - TOMBOKO Madeleine - VUADI Adrienne - VUADI Victorine	2 1 - - - - - - -	- - - - - - - -
8.	MAKINU Louise (20.05.1922 – 1930)	-	-	-

Ndandani	MBANDU YANTETE	MBANDU YANZOLE	MBANDU YANTATU	MBANDU YANYA
	Nkumbu a muana	Nkumbu za atekolo	Ntalu antekolola	Ntekolo antekolola
9.	VITA Emmanuel (1925 -)	- LUFUMA Lié - VITA Charlotte - VITA Théodore - VITA WAVINGUSUA Anna - VITA Mélanie	2 - - - -	- - - - -
10.	MAKANZU Marie (1928 -)	- LUTETE José - MATONDO Albertine - MAFULUTA André - LUTETE MALUTAMA Rémy - BINDA Ida - LUTETE Marie-José - NSAKALA MBUZI André	- - - - - - -	- - - - - - -
11.	NSIMBA Henriette (1928 -)	- KIAME Hélène - LUFUMA Suzanne - KIMPIOKA Casimir - LO Emilie - VITA Emma - MAVUNGU Joseph - KUANGU Béatrice - NSIMBA Christine - MAKANZU VUADI Joseph - KIMPIOKA Jean	- - - - - - - - - -	- - - - - - - - - -
12.	MAKANZU Paul (1936 -)	- MAKANZU Nénette - MAKANZU Didier Jean-Paul - MAKANZU Nicole - MAKANZU Marie Hélène	- - - -	- - - -
13.	NSIMBA Hélène (1936 -)	- NSIMBA Christine - MAKANZU Gustave - NLANDU Francisca	- - -	- - -

12. NDANDANI ANZIETOLO ZA TATA KU NTIMANSI TUKA KAKATUKILA KO

12.1. Mvu wa 1901

Tata watuka mu mvu wowo kuna MPALABALA ye wavitula muana mosi wa muisi MANTEKE mu kuenda yandi nate ye kuna NTIMANSI, kansi vana baluaka kuna KUILU, KUILU diazala beni kadi mvula yainene yanoka mu fuku diodio. Idianu ke balenda sauka nlangu wowo ko, ye bavutuka kuau kondua kua tatamana nzil'au.

12.2. Mvu wa 1902

Wayenda nzila mosi ye besi-NGOMBE batuka ku MATADI mu kita nate ye kuna mpambu (vana NZUNDU), bau bayenda mu nzil'au nate kuna vata diau, ye Tata wabaka nzil'a NTIMANSI yandi mosi, vana kaluaka kûna, wakambua vo busi kiandi kiakuelela kuna BOTONGO, ye Tata wayenda kuna ku bamonana. Vana bamana moka beni, yandi Tata wavutuka kuandi ku NTIMANSI, ye wazingila kûna tezo kiangonda zole mu katula kingunda kiansi andi. Wazieta mu zunga kiokio, ye kunima wavutuka kuandi ku MPALABALA.

12.3. Mvu wa 1915

Vana babakana mambu ye Tata HALL, wayiza ku KIMPESE kukatumusua kua Tata MOON mu nsamu wowo. Tuka LUKUNGA ye kuenda ku KIMPESE, Tata wamonana ye busi kiandi ku vata dia BOTONGO. Vana bamana moka, kina lumbu wavioka kuandi ku KIMPESE, ye vana nsamu ukabokedelua wakubama, wavutuka kuandi ku MPALABALA.

12.4. Mvu wa 1953

Vana kiafua nkaka MVUNDU (LEMA Joseph), ke basala monana lelo ye busi kiandi ko, kadi mafua makala ku NTIMANSI ye busi kiandi ke kiasala kuiza ko, wakala kaka ku BOTONGO kukakuelela. Muna ntangu yoyo yandi wasala monana kaka ye muan'abusi kiandi, i muan'andi ankazi nkumbu andi: Nkombo. Vana luziku luamanisa, Tata wavutuka kuandi ku MPALABALA.